

branchens store spøgelse, og læseren får intet at vide. Hvad skete der, hvordan opfattede arbejderne situationen?

Brugen af en bestemt kilde må hilses velkommen, nemlig protokollen fra det i 1948 oprettede samarbejdsudvalg. Disse udvalg, der efter overenskomst mellem De samvirkende Fagforbund og Dansk Arbejsgiverforening blev oprettet på større virksomheder, var inspireret af den socialdemokratiske bedriftsrådstanke. Konkrete, praktiske erfaringer fra disse kender vi endnu ikke så meget til. Derfor er det fortjentsfuldt, at de behandles i denne bog. På Brandts Klædefabrik blev udvalget ikke til meget andet end et organ til at bestemme dato for firmaudflugten og effekten af elpærerne. »... en parodi« udtalte en tilidsmand (s. 192) – og ikke det skridt på vejen til industrielt demokrati, som nogle håbede.

Flere arbejdere gav udtryk for, at de gav et helt liv til fabrikken. Det kan måske forklare, hvorfor beskrivelserne af arbejdslivet synes så blottet for relation til det omkringliggende samfund. For læseren synes Brandts Klædefabrik som en osteklokke – og det var den måske også. I det hele taget giver bogen et lidt melankolsk indtryk af en arbejdsplads, som egentlig ikke var særlig rar at være på – men den var sikker, og det var trods alt noget. Denne pointe formidler bogen ganske glimrende.

Niels Wium Olesen

Erik Bartram Jensen: *Madsens billeder 1915-37 – amatør fotografier af eget arbejderliv*. (Forlaget Elementære Aftryk, 1991). 70 s., 55 kr.

Erik Bartram Jensen: *Smiths billeder 1920-35. Amatørfotografier af en fabrikantfamilies liv i Bruunshaab ved Viborg*. (Forlaget Elementære Aftryk, 1994). 39 s., 60 kr.

Jens Velle: *Bruunshaab gamle Papfabrik 1919 – 3. oktober – 1994*. (Fonden Bruunshaab gamle Papfabrik/Forlaget Hikuin, 1994). 72 s., 99,50 kr.

brik 1919 – 3. oktober – 1994. (Fonden Bruunshaab gamle Papfabrik/Forlaget Hikuin, 1994). 72 s., 99,50 kr.

Ved sin død i 1980 efterlod tidligere mejerist og fyrbøder Frits Ludvig Madsen (f. 1891) sig flere hundrede billeder. Der var tale om noget så sjældent som en stor samling arbejderfotografier. Det var omkring 1915 ret usædvanligt, at en mand fra arbejderklassen gav sig til at fotografere. Billederne, hvoraf Erik Bartram Jensen har samlet et udvalg på 53, udgør således et enestående kulturhistorisk materiale. Bartrams ledsagende billedtekster med oplysninger om billedernes indhold og tilblivelsessituation er baseret på oplysninger fra den afdøde fotografers efterladte familie. Fotografierne er udvalgt kronologisk og dækker tre steder, hvor Madsen havde arbejde: Sverige 1915-17, landsbyen Bælum i Østhimmerland 1917-25 og Bruunshåb gamle papfabrik ved Viborg 1925-37.

I udvælgelsen af billederne har Erik Bartram lagt vægt på at skildre Frits Madsens udvikling og arbejderlivets mange sider. Madsen rejste som 18-årig til Sverige, hvor han blev mine- og landarbejder. I årene 1915-17 arbejdede han på svenske mejerier og blev uddannet som mejerist. Billederne fra denne tid viser især arbejdsituationer, centrifuger og dampmaskiner, men også fritidsliv i bl.a. karle- og pigekamre. I 1917 blev Madsen mejerist i Bælum sydøst for Ålborg, og i Bælum-sektionen findes ligeledes billeder fra såvel arbejdspladsen som fritiden. De fleste af bogens fotografier stammer dog fra papfabrikken i Bruunshåb, hvor Madsen blev fyrbøder i 1924. Der er i denne sektion en stor del familie billeder, hvoraf mange er opstillingsbilleder, mens andre er af familie-medlemmer samlet til fest og af børn i leg.

Billedsamlingen er en værdifuld dokumentation af en landarbejderkultur, som var meget forskellig fra byarbejderkulturen. Men man kan ikke lade være med at tænke på, om der ikke rundt omkring hos folk findes mange lignende og lige så interessante billedsamlinger, som bare aldrig vil blive publiceret.

Den anden billedsamling rummer 21 fotografier af arbejdet og fritiden hos papfabrikant Janus Smith og hans familie i Bruunshaab i årene 1920-25. Janus Smith (1857-1926) købte i 1916 papfabrikken i Bruunshaab, der dog først kom i gang i 1919. Men allerede ved midten af 1920'erne var den blevet Danmarks største papfabrik. De fleste af bogens billeder er taget af amatørfotografen Ellen Margrethe Rahbek Smith, da hun i sommeren 1921 besøgte familien Smith i Bruunshaab. Billederne fra papfabrikken viser fabriksbygningerne, arbejdet og familielivet. Især billederne, der viser maskinerne og arbejdet, er interessante. I billedteksterne gøres der rede for arbejdsgangen og arbejdsprocesser på fabrikken. De mange familie billeder giver et godt indtryk af hjemmet og fritidslivet i fabrikantfamilien.

Erik Bartrams billedsamlinger viser nogle sider af livet på fabrikken. Vil man have en samlet fremstilling af papfabrikkens historie, må man gå til den jubilæumsbog, som blev skrevet af Jens Vellew i forbindelse med fabrikkens 75-års jubilæum. Jens Vellew følger i bogen Bruunshåb tilbage til 1809, da justitsråd Bertel Bruun købte Asmild kloster og den tilhørende vandmølle, Åle Mølle. Møllen, der blev skabt om til en moderne, vanddrevet klædefabrik, blev i 1822 omdøbt til Bruunshaab. I 1919 blev klædefabrikken, som nu var overtaget af Janus Smith, omdannet til papfabrik. Efter at fabrikken havde indstillet produktionen i 1986, tog en gruppe borgere initiativ til at bevare den som arbejdende fa-

briksmuseum. På fabrikken opbevares en lang række af de gamle maskiner som vidnesbyrd om ældre fremstillingsmetoder, og i museet fortælles der ved hjælp af udvalgte aktstykker fra fabrikkens arkiv, fotografier og genstande om stedets omskiftelige historie. Bogen er gennemillustreret.

Svend Aage Andersen

Per Boje og Hans Chr. Johansen: *En Iværksætter. Historien om Mads Clausen og Danfoss*. (Odense Universitetsforlag, 1994). 287 s., 125 kr.

Bitten og Mads Clausens fond har taget initiativ til denne bog om en af dansk industris største virksomheder og manden, der grundlagde den. På den bare mark ved den fædrende gård i Elsmark på Als, hvor der hverken var havn, råstoffer, store markeder eller vigtige trafikårer i nærheden, formåede foretageren og iværksætteren Mads Clausen at skabe en international virksomhed med en milliardomsætning og et samlet medarbejdertal i 1992 på nærværd 14.000.

Starten på virksomheden var ganske traditionel. Mads Clausen – den teknisk interesserede gårdmandssøn med en maskiningeniøreksamen fra Odense Teknikum med middelkarakter – var i starten af 1930'erne nærmest ved en tilfældighed havnet i kølebranchen på Brødrene Grams fabrikker i Vojens. Som følge af verdenskrisen og den deraf følgende toldbeskyttelse og bilaterale handelsaftaler opstod der en mangelsituation for mange af industriens råvarer og halvfabrikata. Således også for kølebranchen. Den fik svært ved at skaffe valuta til de automatiske ventiler, der styrede cirkulationen af kølemidlerne i køleanlæggene, og som man hidtil havde importeret fra USA. Mads Clausen havde uden succes prøvet sig som pro-